

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 02.10.2022

Makale Kabul | Accepted: 10.11.2022

Atıf | Cite as: Gülay Hoştaş, “İslamiyet Öncesi Türklerde Büyü Algısı”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(2), Aralık 2022, s. 111-131.

DOI No: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1183295>

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE BÜYÜ ALGISI*

Gülay HOŞTAŞ**

Öz

İnsan tarih boyunca her dönemde büyü, fal, tılsım gibi mistik güçlere başvurmuş ve onlardan kendi çıkarları doğrultusunda faydalanmaya çalışmıştır. İnsanların doğüstü varlıklara ya da inanışlara başvurma sebepleri değişkenlik göstermiştir. Özellikle yaşadıkları çevre ve kâinat hakkında bilgilerinin yetersiz olması, geleceğe dair bilgi sahibi olma hevesleri, inanışlarını şekillendirmede etkili olmuştur. Birçok toplumda olduğu gibi tarih sahnesinde derin etki bırakmış olan Türklerde de büyü, fal, tılsım gibi doğüstü güçlerin varlıklarına inanılmış ve kültürlerinde de bunlara dair uygulamalara rastlanılmıştır. Bilindiği üzere tarih sahnesinde yer alan milletlerin toplumsal dinamiklerinin farklı olması, bu pratiklerin değişkenlik göstermesine de zemin hazırlamıştır. Ayrıca zamanla dini, sosyal, siyasi ya da askeri etki ile kültürel etkileşim yaşanarak bu gibi inançların zamanla değişim gösterdiği de gözlemlenmiştir.

Kadim kültüre sahip İslamiyet öncesi Türklerde de diğer toplumlarda olduğu gibi büyü; sosyal ve askeri yaşam ile dini ritüellerde tesadüf edilen doğüstü güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer toplumlarda olduğu gibi Türklerde de büyüye başvurulmasının temelinde koruma, kaçınma ve sığınma içgüdüleri yatmaktadır. Yine Türk kültüründe büyüye zihin dünyalarından yaşamlarına yansıtıkları önemli bir olgu olarak görmekteyiz. Bu bağlamda çalışmamızda öncelikle büyüün etimolojik anlamından başlayarak farklı kaynaklarda ne şekilde yer aldığı sorusunu soracak ve Türk kültüründe nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Büyü, İnanış, Türkler, Kültür, Ritüel.

THE PERCEPTION OF MAGIC IN PRE-ISLAM TURKS

Abstract

Throughout history, human beings have always resorted to mystical powers such as magic, fortune telling and talismans and tried to benefit from them in line with their own interests. The reasons why people resort to supernatural beings or beliefs have varied. Especially their insufficient knowledge about the environment and the universe they live in and their enthusiasm for knowledge about the future have been effective in shaping their beliefs. As in many societies, the existence of supernatural powers such as magic, fortune-telling, and

* Bu makale İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yazım süreci devam eden “Bozkır Kültüründe Sihir, Büyü, Kehanet, Tılsım, Muska, Efsun ve Fal” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, akkasgulay@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8951-1998.

talisman were believed in the Turks, who had a deep impact on the historical scene, and practices related to these were found in their cultures. As it is known, the fact that the social dynamics of the nations on the stage of history are different has also laid the groundwork for these practices to show variability. It has also been observed that such beliefs have changed over time by experiencing religious, social, political or military influence and cultural interaction over time.

As in other societies, magic appears as a supernatural power encountered in social and military life and religious rituals in the Pre- Islam Turks, who have an ancient culture. As in other societies, protection, avoidance and shelter instincts are the basis of the use of magic in Turks. Also, in Turkish culture, we see magic as an important phenomenon that they reflect from their mental worlds to their lives. In this context, in our study, we will first ask the question of how magic takes place in different sources, starting from its etymological meaning, and we will try to explain how it emerged in Turkish culture.

Keywords: Magic, Belief, Culture, Turks, Ritual.

Giriş

İnsanoğlu var olduğu günden beri kendi zihin dünyası, yaşadığı çevre ve yaşam şartlarından kaynaklanan gerekliliklerinin getirdiği bilinmezlikleri anlama gayesi ile hayatını sürdürmüştür. Bilinmez olanları bilme, gelecekte nelerle karşılaşacağını öğrenme arzusu ve bunun sonucunda da olabileceklere hükmetme isteği insanın doğası gereği içgüdüsel olarak kendiliğinden var olan bir duygudur. Bu anlayış doğrultusunda öğrenemediği, anlayamadığı ve tespit edemediği şeyler karşısında manevi duygularla çevresindekileri anlamlandırma yoluna gittiği ve güçlü gördüğü şeylere karşı bir inanış ortaya koyduğu açıkça görülmektedir. Bu inanış geçmişten günümüze her dönemde görülmüş ve görülmeye devam edecek bir düşünme şeklidir. Böylece doğayı kontrol edebilme isteği, gelecekte haber alma ve doğada bulunan manevi güçlere dair merak oluşturma arzuları insanların büyü, fal, tılsım gibi inanışlara meyletmelerine, doğada bulunan bazı varlıklara kutsiyet atfetmelerine ve kendilerine tehlike geleceğine inandıkları varlıklardan da kaçınmayı tercih etmelerine sebep olmuştur.

Bu konuya açıklık getirmek için sormamız gereken ilk soru insanların neden büyüye inandığı olmalıdır. Yaratılışı gereği bir şeylere inanma, sığınma ve bağlanma eğiliminde olan insanlar bu içgüdüleri doğrultusunda büyü gibi manevi/ilahi olarak gördükleri gücün etkisi altına girmişlerdir. Geleneksel olarak kültürlerinde kodlanan bilgilerle olduğu gibi kabul ettikleri bu inanışların temelinde bilgi eksikliği, çaresizlik, çevresindekileri anlamlandıramama, korku gibi hislerle zihinlerindeki olayları analiz etmeden bir bütün olarak kabul etmeleridir¹.

Yaşadıkları ortam gereği çevreleriyle daima ilgili olan insanlar gözlemleri sonucunda çevrelerinde meydana gelen olayları yorumlamaya ve hava, su, güneş, taş gibi maddelerden çıkarım yapmaya çabalamışlardır. Bitkilerin, suyun, taşların, hayvanların ve hatta insanların bazılarının bir kuvvete sahip olduklarını düşünmeleriyle zihinlerindeki inanç dinamizme dönüşmüştür. Bu inanç dinamik dünyaya görüşlerini oluşturmuştur. Bu görüşle kudretlerine inandıkları şeylere sığınmışlar ve onlardan yardım istemişlerdir. Doğadaki hayvan, bitki ya da varlığı bilinen herhangi bir nesnenin oluşumu, biçimi sıra dışı kaldığında insanların zihinlerine bunların ilk tezahürü sahip

¹ Sedat Veyis Örnek, "İlkelerde Dinsel Temel Kavramlara Genel Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XX, S.3-4, 1962, s. 255.

olacakları kuvvettir. Zira insanlar çevresinde sıra dışı ya da kendisinden daha etkili gördüğü her şeyde bir kuvvetin var olduğuna inanmışlardır². Doğada bulunan gerek canlı gerek cansız tüm varlıkların ruhunun olduğuna inanan insanlar bu varlıkların hem zararlı etkilerinden kaçınmak hem de kendilerini başka şeylerden korumak için güçleri olduğuna inandıkları kuvvetlerden faydalanarak sihir, büyü gibi uygulamaları kullanmışlardır³.

Doğaüstü ya da doğada varlığını kabul ettikleri nesnelere kutsî anlam yüklemişler ve bunun neticesinde de bu nesnelere saygı duyarak korkmuşlar hatta zamanla dokunmanın, zikretmenin ya da kullanmanın yasaklandığı bir tabuya dönüştürmüşlerdir. Böylece tabu kavramı da insanların ilk dönemlerinde tılsım, büyü, fal gibi uygulamalara yakınlaşmalarını sağlamıştır. Tabunun özünde mananın kötü yönü yani tehlike vardır. Mana, tabiatta kuvvet yüklü şeylerin tehlikeli olarak görülmesi ve onlardan kaçınılması anlamını taşımaktadır. Tabulara dokunmak yasaklanmış ve onların zararlı etkilerinden korunmak için birtakım uygulamalara başvurulmuştur⁴. Yasak olarak addettikleri tabu gibi sözlü kültürün daha baskın olduğu dönemde insanlar kelimelerin büyüülü güçlerinin de varlığına inanmışlardır. Bu güçlere inanarak yaptıkları davranışlar korunma, kaçınma içgüdüğü ile davranışlarının temelini oluşturmuştur. Büyünün ve dini kurullarla birlikte gizemli güç içerdiğine inandıkları sözleri kendi zihinlerinde içselleştirmişler ve özel güce sahip olduğuna inandıkları şeyleri de kutsalla doğrudan bağlantılı kılmışlardır zira bu düşünce ile hareket eden toplumlar kendilerini zayıf hissettikleri, korktukları ya da bilgilerinin yetersiz geldiğini düşünerek doğada var olduğuna inandıkları soyut ya da somut “şeylerden” faydalanmayı arzu etmişler ve bu “şeyleri” olumsuz gördükleri durumlardan bir çıkış yolu olarak görmüşlerdir⁵.

Büyüye inanışta ortaya çıkan psikolojik ve psikomental nedenlerin özünde doğa olaylarının, felaketlerin ve bir takım olumsuz durumların karşısında çaresizliği ve şaşkınlığı gidermek için bir yol olarak kabul görülmesi anlayışı vardır. Bu durum olayların nedeni olarak kabul edilen doğaüstü güçlerin bir nevi kontrol altına alınma yöntemidir. Zamanla kullanılan bu teknikler kişi için olumsuz durumu olumluya çevirme hatta başkalarına zarar vermek amaçlı kullanılan bir teknik olmuştur⁶. Korunma, kaçınma, zarar verme amaçlı yapılan, manevi duygulardan hareketle sığınılan büyüün psikolojik sebeplerinden birisinin de çaresizlik olduğu kabul edilmiştir. Bilgi birikimi bakımından eksik olan ilk insanlar karşılaştıkları olağanüstü durumlar ya da felaketler karşısında çözüm olarak doğada kuvvetinin var olduğuna inandıkları varlıkları kullanarak yapabilecekleri ilk uygulama olarak büyüye başvurmuşlardır.

Büyünün ortaya çıkış sebeplerinden biri de arzudur. Arzu insanın fitratında doğuştan var olan ve istediği şeylere sahip olmak için ya başkasına zarar vermeye ya da benzerlerinin gerçekte kendisinde olabileceğine inanmasıdır⁷. Bu şekilde de içgüdüsel olarak arzu ettikleri şeylere sahip olma amacıyla yine büyü uygulamalarına

² Sedat Veyis Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1966, s. 23.

³ Örnek, *Sivas ve Çevresinde*, s. 23.

⁴ Hikmet Tanyu, “Totem Totemizm ve Tabu Üzerine Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXVI, S.1, s. 168.

⁵ Bronislaw Malinowski, *Büyü, Bilim ve Din*, çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1990, s.15.

⁶ Sedat Veyis Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınevi, 2 Bsk., İstanbul 1988, s. 13.

⁷ Örnek, *Sivas ve Çevresinde*, s. 24.

başvurmuşlardır. İnsanın temel içgüdüğü olan korkunun itici gücüyle beraber “tek, eşsiz, tuhaf ya da korkunç olarak atfettikleri her şey”den korunmak için büyüden faydalanmışlardır. Bu hissiyatla birlikte zihinlerinde görülemeyen ya da gücüne erişilemeyen şeyleri büyü ve din çerçevesinde ele almışlardır. Korku ve saygı duymayla beraber kabul ettikleri inanışlar, ritüeller ve nesnelere içselleştirilerek tabu haline getirilmiştir. Tabu haline gelen şeyler zamanla korkuların temelini de oluşturmuş bu davranış şekliyle çeşitli ritüeller ortaya çıkmıştır⁸. Çaresizlik ile birleşen korkuyla insanlar manevi güç ya da kutsallık atfettiği şeylere sığınma ihtiyacı duymuşlardır. Bundan dolayı büyü, fal, tılsım gibi uygulamalara başvurarak sıkıntısını ve korkusunu defetmeye çalışmışlardır⁹. Korkunun yanı sıra her insan bireysel merakını tatmin etmek amacıyla da hareketle geleceği bilme, gelecekte haber alarak kendisine gelecek tehlikeleri ya da buna benzer durumları engelleyebilme düşüncesine daima sahip olmuştur. Bu düşüncenin temelini psikolojik olarak insanın yaşamını devam ettirme içgüdüğü ile kaderine ve doğaya hükmetme içgüdüğü tetiklemiştir¹⁰. İnsan doğayı anlamada yetersiz kaldığı noktada başına geldiği olayları anlamlandırmak için bir neden bulma arayışına girişmiş, güvenlik ihtiyacının kendisinde oluşturduğu baskı neticesinde belirsizlik duygusundan uzaklaşmaya çalışmıştır. Kendisini aciz ve çaresiz gören insanoğlu geçmişten günümüze kadar süregelen zamanda az önce zikrettiğimiz psikolojik ve psikomenal sebeplerle büyü gibi mistik unsurlara inanma davranışına girişmiştir¹¹.

Kuramsal Çerçeve “Büyü”

Yunanca *magostan* türediği bilinen büyü kelimesi İngilizcede *magi*, *magic*, Almanca ve Fransızca *magie*, Eski Farsçada *magu*, Eski İran’da ise Maguş sözcükleri ile ifade edilmektedir¹². Nihai olarak büyü, gizli güçleri bulunduğu inanılan nesnelere kullanarak ya da doğada bulunan güçlerle ilişki haline girerek, onları etki altına alıp olayların akışını değiştirebilmek için korunma, kaçınma, fayda sağlama ya da zarar verme amacıyla yapılan bireysel veya toplumsal olarak gerçekleştirilen eylemler olarak görülmektedir¹³.

Antropolojik olarak büyüü ilk inceleyenlerden Britanyalı antropolog E.B. Tylor ve İskoç asıllı antropolog J.G. Frazer, “*büyüyü, hataların toplamı, işe yaramayacak olarak düşünülen tüm teknikler*” olarak tanımlamışlardır¹⁴. Ayrıca Tylor büyü için “*düşünceler çağırımı*” ilkesi ile “*istenilenlerin gerçek bağlantılara benzetilmesinden*”

⁸ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003, s. 38.

⁹ Fatih Kandemir, “Halk inançlarının Psiko-Sosyal Nedenleri ve Türkiye’deki Halk İnanışlarının Tarihi Temelleri”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.IX, S.1, 2016, s. 104.

¹⁰ Örnek, *Sivas ve Çevresinde*, s. 17.

¹¹ Doğaüstü güçlerle ortaya çıktığına inanılan fal, büyü, sihir gibi mistik unsurlara dair insan zihninde karmaşık bir inanış ağı vardır. Bu inanışların dış dünyada tezahürünün olması için öncelikle insan beyni tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Bu sebeple öncelikle büyü inanışına dair anlatmak istediğimiz psikolojik sebepler bu inanışlara yüklenen anlamlar ve toplumlara yansımalarının nasıl olduğuna dair sorulara cevap arayacağımız ilk yer olmaktadır. Büyü gibi mistik unsurlara inanılmasının altında yatan sebepler hakkında detaylı bilgi için bkz.: Ceyda Burçin Aydın, *14-18 Yaş Arası Gençlerde Büyü, Sihir, Nazar vb. Tutumlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 53-65.

¹² Hikmet Tanyu, “Büyü”, *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 501.

¹³ Eric J. Sharpe, *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, Çev. Ahmet Güç, Arasta Yayınları, Bursa 2000, s.7.

¹⁴ Halit Yeşilmen, “Sosyal Antropolojideki Büyü Olgusuna Sihir Kavramı Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım”, *Bilimname*, XXXVIII, S.38, 2019, s.332.

kaynaklandığını söyleyerek, gizemli ve olağanüstü görülenlerin batıl inanış olarak, büyüsel pratiklerin ise sahte bilim niteliğinde görülmesi gerektiğini ifade etmiştir¹⁵. Din ile büyü arasında tam anlamıyla bir sınır çizilemeyeceğini söyleyen Sri Lankalı antropolog S.J. Tambiah ise, ilk toplumlarda büyüünün din ile beraber toplumsal hayatın üzerinde büyük etkileri olduğunu iddia etmiştir¹⁶. Bilimin ussallık, dinin aşkın kutsallık, büyüünün ise doğaüstü bir zeminde sahtekâr, zorlayıcı ve gizli yöntemlerin kullanılmasıyla bir güç üzerinden değerlendirilebileceği kanaati oluşmuştur. Nitekim kurumsal olarak kabul edilen ve bilim dünyasında da kabul görmüş din karşısında bilimin dışında kalan inanç ve pratikler büyü ve hurafe kategorisine dâhil edilmiştir¹⁷.

Fransız antropolog C. Lévi-Strauss ile aynı doğrultuda olan Fransız sosyolog ve antropolog M. Mauss, büyüünün toplumun genel kesiminde kabul görmüş olması ve tekrar eden ritüelleri içermesi gerektiğini ileri sürmüştür¹⁸. Polonyalı antropolog B. Malinowski büyüü evrensel anlamda bağlayıcı, insan içinde gizli olan manevi boyuttaki güçlerin, bilinç dışında yer alan umutların ve insanın gizemli olan hislere duyulan güvenden süre gelen bir his ve bir amaç doğrultusunda araç olarak kullanılan birtakım saf pratik eylem olduğunu ifade etmiştir¹⁹. Aynı zamanda o, “*büyünün nesnelere olan bir güç değil insanın etkisi ile ortaya çıkan insandan bağımsız olmayan bir güç*” olduğunu söylemiştir²⁰. Ayrıca büyüde tılsımlı görülen bir metin veya yapılan ritüellerde üç tipik özellik olduğu ortaya konmuştur. 1- Rüzgâr sesi, hayvan sesi gibi doğada bulunan simgelerin sihirli etkisi bulunduğu inancın olduğu fonetik efektler; 2- arzu edilen şeyin olmasını sağlayacak emredici kelimelerin kullanılması; 3- büyüünün arka planı olarak düşünülen her tılsımda, ritüel içinde karşılığı bulunmayan fakat büyüünün devralındığını gösteren atalara ve kahramanlara yapılan atıflar²¹. Buna göre, büyüünün etkisi sadece tılsımdan etkilenen doğa ürünü değil, tılsımın etkisi ile ortaya çıkabilen özü bakımından da büyüye has bir şeydir. Büyüü insanın doğayı gözlemlemesiyle değil, insanı teslim alarak elde edilen bir güç olarak kabul etmiştir²². Nitekim büyüünün gücü her yerde, gerekli görülen ya da istenilen zamanda ortaya çıkmayabilir. Büyüü niteliği gereği kendine has gücü olan, özel ve türünde tek kabul edilmekle birlikte yapan kişinin gücü ile gerçekleşir ve ritüellerle ortaya konulur²³.

Büyü yapan kişinin tabulara sahip olması ve bir takım kurallara uyması gerekir. Bu kurallar göz ardı edildiği takdirde büyüdeki tılsım gücünün kaybolabileceği inancı yaygındır. Büyüünün dışı vurumuna dair çeşitli inanışlar vardır. Umumiyetle büyüünün büyücünün bedeninde yer aldığı inancı yaygındır. Büyüü bazen büyücünün karnındadır bazen de aklın aracı olarak kabul edilen ses ile dışı vurulur. Büyüüye olan inanç insanın deneyimleriyle gücünden yararlanarak ulaşmak istediği amaçtan kaynaklanır²⁴. Büyüü, belirli bir amaç doğrultusunda belirli araçlar kullanılarak kısmen belirli sınırlar içerisinde yapılır. Büyüde yöntemler belirli ve keskin sınırlarla çevrilidir. Büyüü, yapılan

¹⁵ S. J. Tambiah, *Büyü, Bilim, Din ve Akılcılığın Kapsamı*, Çev. U. Can Akın, Ankara 2002, s. 67-69.

¹⁶ Tambiah, s. 36.

¹⁷ Yeşilmen, s. 329.

¹⁸ Marcel Mauss, *Sosyoloji ve Antropoloji*, Çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2011, s.65-66.

¹⁹ Malinowski, s.59.

²⁰ Malinowski, s.66.

²¹ Malinowski, s.63.

²² Malinowski, s.65.

²³ Malinowski, s.65.

²⁴ Malinowski, s.71.

eylemler bakımından daha basittir, büyücünün gücüne ve kabiliyetine bağlıdır. Büyüde beceri ve yetkinlik kişilerden kişilere aktarılır ve yetkinlik kazanılır²⁵.

Bazı bilim insanlarına göre din ve sanatın kaynağı olarak kabul edilen büyü; O. Hançerlioğlu'na göre; “insanın en eski inancı tabiatüstü kuvvetlerle tabiatın etki altına alınabileceği inancıdır”. Büyüde tabiatüstü kuvvetlerin varlığı, bu kuvvetlerin kullanılmasıyla tabiatın insan iradesine bağlanması ve yine bu kuvvetlerden bazı işlemlerle yararlanılması gibi üç ana unsurdan da bahseder. Ona göre bilinmesi gerekenlerden biri de doğaüstü kuvvetlerin özünün yine doğaya atfedilmesidir²⁶.

Büyünün yapılış aşamasında ulaşılabilecek sonuç kapsamında kendi içerisinde çeşitleri bulunmaktadır. “*Sempatik büyü*” adı altında kabul edilen taklit ve temas büyü, ak ve kara büyü, aktif ve pasif büyü, av büyü gibi büyüler bu çeşitlerdendir. Büyünün uygulanış şekline baktığımızda istek içeren (menfaat sağlanan), uzaklaştırıcı (korunma) ve saldırı (zarar verme) uygulamaları da vardır²⁷.

Etimolojik Anlamı

Büyü kelimesi Türk Dil Kurumu'nda isim haliyle “*tabiat kanunlarına aykırı sonuçlar elde etmek iddiasında olanların başvurdukları gizli işlem ve davranışlara verilen genel ad, afsun, efsun, sihir, füsün, bağı, mecaz anlamı olarak karşı durulamaz güçlü etki*” olarak ifade edilmiştir²⁸. Türk dilinin en eski ana kaynaklarından biri olan Divan-ü Lügât-it Türk'te *arkış*: büyü, afsun²⁹; *arwa*: büyü yapmak³⁰; *arwiş*: büyü, afsun³¹; *arwaş*: büyü, afsun³²; *arwal*: büyü yapılmak, afsunlanmak³³; *tutuğ*: efsun, büyü tutması³⁴; *yalwı*: büyü, sihir, büyücü, sihirbaz³⁵; *yelwi*: *büyü, sihir*³⁶ olarak geçmektedir. Kutadgu Bilig'de ise büyü kelimesi *awsunçı* ve *mu'azzim* olarak kullanılmıştır. Fakat burada dikkat çeken husus Kutadgu Bilig'de geçen beyitlerde *awsunçı* ve *mu'azzim* kelimelerinin büyü olarak değil de efsuncu anlamını içermesidir. Kaynaklarda büyü kelimesinin bögü/bögü olarak kullanılan halinin Kutadgu Bilig'de “bilgi, bilgili, âlim, akıllı” anlamlarına geldiği görülür.

Bu kün tügme kaşing ay bilge bögü

Özüm uzrin aysa yime eymenü

Bugün ürkererek, kendi özümlü söylesem,

Bana kaşını çatma ey bilge hakîm³⁷

²⁵ Malinowski, s.77.

²⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 3.Bsk., İstanbul 2000, s. 93.

²⁷ Örnek, *100 Soruda*, s.141.

²⁸ <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 20.04.2020.

²⁹ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügât-it Türk (Dizin)*, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Birleştirilmiş Birinci Baskı, Ankara 2013, s.35.

³⁰ DLT, s. 40.

³¹ DLT, s. 40.

³² DLT, s. 40.

³³ DLT, s. 40.

³⁴ DLT, s. 662.

³⁵ DLT, s. 737.

³⁶ DLT, s. 771.

³⁷ KB, Beyit: 191; Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınevi, 2. Bsk., İstanbul 2008, s. 120-121.

Tilekim söz erdi ay bilge bögü
Kidin keldeçike özüm sözlegü
Dileğim bir söz söylemekti, ey bilge hâkim
Benden sonra gelecek kişilere kalacak³⁸

Bögü bilge begler budunka başı
Kılıç birle itmiş bilgisiz işi
Halkı idare edenler, hâkim ve bilge beyler
Bilgisizin işini kılıçla halletmişlerdir³⁹

Bögü beg kim erse biligke yakın
Biliglig kişig kılmış özke yakın
Kim hâkim ve bilgili bir bey olmuşsa,
O bilgili insanları kendisine yakın kılmıştır⁴⁰

Bularda başa keldi afsunçılar
Bu yıl yeklig igke bu ol emciler
Bunlardan sonra efsuncular gelir;
Cin ve periden gelen hastalıkları tedavi ederler⁴¹

Otacı unamaz mu'azzim sözün
Mu'azzim otaçık evrer yüzün
Otacı efsuncunun sözünü beğenmez;
Efsuncu da otacıya değer vermez⁴²

Altayca'da *Belge*: fal, büyü, tahmin⁴³ *İlbi*- büyü yapmak⁴⁴ *İlbiçi*: büyücü⁴⁵,
Tarma: büyücülük⁴⁶, *Tarmaçı*: büyücü⁴⁷ *Tarmala*: büyücülük yapmak⁴⁸, *Tölgö*:

³⁸ KB, Beyit: 192.

³⁹ KB, Beyit: 223.

⁴⁰ KB, Beyit: 254.

⁴¹ KB, Beyit: 4361.

⁴² KB, Beyit: 4364.

⁴³ Emine Gürsoy Naskali, Muvaffak Duranlı, Altayca- *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 38.

⁴⁴ Naskali-Duranlı, s.89.

⁴⁵ Naskali-Duranlı, s.89.

⁴⁶ Naskali-Duranlı, s.169.

⁴⁷ Naskali-Duranlı, s.170.

⁴⁸ Naskali-Duranlı, s.170.

havadaki nemi belirtmek için kullanılan alet, 2. (Büyü amacıyla kullanılan) boynuz veya yay; tölgö: salyayla büyü yapmak⁴⁹ *Tölgöçi*: büyücü kadın, Sahacada *Büyü*: ap, abılaahın⁵⁰ *Büyücü*: aptaax, aptaax kihi⁵¹ kelimeleri büyü sözcüğü ile ilişkili olarak tespit edilmiştir. Kuman/Kıpçaklara ait Codex Cumanicus adlı sözlükte ise *Bügü Bilge* (Bügüler: Peygamberler) olarak açıklanmıştır⁵². Büyü için kullanılan bir diğer kelime Çuvaşça'da geçen “yum” kelimesi ve bundan türetilen kelimelerdir. Sözlükte bu kelime için “*fal, kehanet, alâmet, büyü, büyücülük, sihirbazlık*” anlamları verilmiştir. Bu kelime falcı, kâhin, büyücü, büyücü doktor, bilge kadın, cadı, kam (şaman)” anlamlarının yanı sıra “*birinin falına bakmak, birinin geleceğini görmek, fal bakmak, kehanet etmek, kehanette bulunmak, sezmek, sihir yapmak, efsunlamak, büyülemek, büyülenmek*” anlamlarına da gelmektedir⁵³. İngiliz Türkolog S.G. Clauson ise *bögü* (*bögö*) hakim, bilge, büyücü, sihirbaz⁵⁴; *bögülüg* (*bögölög*)- *bögü*: sihir, mistik⁵⁵; *bögüle* (*bögöle*)- *bögü*: büyü yapmak, büyülenmek⁵⁶; *arvış/ arva*: büyü ya da büyülenmek⁵⁷, *arva*: büyü yapmak⁵⁸; *avra:dı*: raga'l- kahin rugya ‘büyücü bir büyü yaptı’, *arva:r, arva:ma:k, arba-* afsun kardan ‘büyü yapmak (sihir yapmak)’⁵⁹ olarak açıklamaktadır. Ayrıca Clauson *bögü/ bögö* kelimesini hem bilgeliği hem de gizemli, mistik, ruhani güç olarak ifade etmektedir. Yine Clauson’un eserinde “*yilvi*” kelimesi de dikkat çekmektedir. Kendisi bu kelimeyi yelvi şeklinde okumuş ve “*sorcery, witchcraft*” büyü, sihir olarak anlamlandırmıştır⁶⁰.

Dilbilimci ve Türkolog T. Gülensoy Büyü kelimesini *Büyü*: “afsun, sihir, füsün”, ET(Eski Türkçe). *Bögü* “sihirbaz, büyücü, bilgin, bilge” TT(Türkiye Türkçesi). Büyü+ (cü/cülük/leme/le/leniş/lenme/ len-/ leyi-/ ci /leyiş/lü/sel) An. Ağl (Anadolu Ağızları): *bügü, bögü, buğ, buğu, büglük, bügü, büğ, bükü* olarak açıklarken; Dilbilimci A. Caferoğlu ise Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde *Arbalamak*: büyülemek, sihirlemek⁶¹, *Arvış*: sihir, büyü, afsun⁶², *Arvışçı*: büyücü, afsuncu, sihirbaz⁶³ *Bugug*: Bögü hakan = bögü⁶⁴ *Bögü*: hekim, bilgili: TT. IX. s.40⁶⁵ *Bögülüg*: bilgelik âlimlik: Kuan. 66; USp. 269⁶⁶. *Bögüş*: hikmet, marifet, bilgi: U. II.9, 12⁶⁷. *Darni*: Büyü, sihir (Skr. Dharani)⁶⁸

⁴⁹ Naskali-Duranlı, s.183.

⁵⁰ Yuriy Vasiliev, *Türkçe- Sahaca (Yakutça) Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 44.

⁵¹ Vasiliev, s. 44.

⁵² K. Grönbech, *Kuman Lehçesi Sözlüğü (Codex Cumanicus’un Türkçe Sözlük Dizini)*, Çev. Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 44.

⁵³ M. Levent Yener, “Çuvaşça “İOM/Yum”-Ortak Türkçe “Yum” Sözcüğü Üzerine”, *Gazi Türkiyat Türkojisi Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.10, 2012, s.190.

⁵⁴ Sır Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish*, At The Clarendon Press, Oxford 1972, s.324.

⁵⁵ Clauson, s. 327

⁵⁶ Clauson, s. 327.

⁵⁷ Clauson, s. 199.

⁵⁸ Clauson, s. 199.

⁵⁹ Clauson, s. 199.

⁶⁰ Clauson, s. 919. Yelvi kelimesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Erdem Uçar, “Uygurca Yilvi Ve Türevleri Üzerine” *Journal of Academic Studies*, S.55, 2012, s.121-130; Jens Wilkens, “Magic, Sorcery and Related Terms in Early Turkic”, *Historical Linguistics and Philology of Central Asia*, Brill 2021, p. 201-226.

⁶¹ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 1968, s. 18.

⁶² Caferoğlu, s. 21.

⁶³ Caferoğlu, s. 21.

⁶⁴ Caferoğlu, s. 51.

⁶⁵ Caferoğlu, s. 49.

⁶⁶ Caferoğlu, s.49.

Kömän: Hayal, aldanma büyü, sihir⁶⁹ *Mangi:* Büyü, sihir, tılsım⁷⁰ *Sidi:* sihir, büyü, büyü gücü, sihir kuvveti⁷¹ *Yadçı:* Sihirbaz, efsuncu, yadacı, büyücü⁷² *Yilvi:* Sihir, büyü⁷³ *Yilvilämäk:* sihirbazlık yapmak, kalamak, sihirlemek, büyülemek⁷⁴ kelimelerini vererek konuya açıklık getirmeye çalışmıştır.

Kısacası kaynaklarda farklı şekillerde varlığını tespit ettiğimiz böğü/büğü kelimesi başlangıçta hem “büyü, büyücü” anlamlarında kullanılmış hem de “bilge, ilim sahibi” gibi anlamları içermiştir. Bu da bize büyü kelimesinin büyü, büyücü gibi mistik ve ruhani anlamları içermesinin yanı sıra hikmet, akıl, ilim ve irfan sahibi gibi anlamlarla da bağlantılı olduğunu göstermektedir⁷⁵.

Türklerde Büyünün Yansımaları

Eski çağlarda av ile ilgili tasvirlerin ve bu tasvirler içinde resmedilen erkek figürlerinin, avda başarılı olmak ya da avı kolaylaştırıcı etkisinin olması amacıyla bir çeşit büyü olarak kullanıldığı düşünülmüştür⁷⁶. Sanatın ilk hali olarak kabul edilen tasvirlerin beğenilme ya da izlenilme arzusu olmadan özellikle ulaşılması zor ve karanlık yerlerde bulunması büyü ritüeli temelinde yapıldığını düşündürmüştür⁷⁷. Bu tasvirlerde av faaliyetinin sembolik mahiyette büyü ile kutsiyet ve ilahi güç kazanılması amaçlanmıştır. Bu görüşün örneklerini Türk tarihinde de bulabiliyoruz. Nitekim Altay Türkleri avın verimli ve başarılı geçmesi için bazı ruhların izin vermesini önemli görmüşlerdir ki bu ruhlar orman ve dağ ruhlarıdır. Zira avcıların inancına göre av sırasında kendilerini koruyacak olan güç yine bu ruhlardır. Ayrıca Altay Türkleri gibi bozkırda yaşayan diğer Türk boyları da ava çıkmadan önce birtakım dinsel ritüeller gerçekleştirmişler ve avın verimli olması için tüm örf ve adetlere uymuşlardır⁷⁸. Türklerin kayaya ya da mağara duvarlarına yapmış oldukları av resimlerinde insan-hayvan mücadeleleri de vardır. Bu tasvirlerdeki amaç avda başarı sağlamak amacıyla sempatik büyü yapılmasıdır⁷⁹. Batı Moğolistan’ın Khoit-Tsenker nehrinin kıyılarında bulunan mağarada tasvir edilen resimler av büyüsünün ispatı noktasında oldukça dikkat çekicidir. Çizilen ağaç ve ok şeklindeki semboller, hayvan figürlerinin (Sibirya geyiği, dağ keçisi, oklar, yılan) birbirlerinin üzerlerine gelecek şekilde tasvirlerin verimli bir av

⁶⁷ Caferoğlu, s. 49.

⁶⁸ Caferoğlu, s. 67.

⁶⁹ Caferoğlu, s. 115.

⁷⁰ Caferoğlu, s. 128

⁷¹ Caferoğlu, s. 205.

⁷² Caferoğlu, s. 279.

⁷³ Caferoğlu, s. 296.

⁷⁴ Caferoğlu, s. 296.

⁷⁵ Münevver Ebru Zeren, “Eski Türkçe böğü/büğü ve bokuk/bokug/bükük/bukug Sözcüklerinin Kullanımı ve Anlamları Hakkında”, *SUTAD*, S.44, Güz 2018, s.78.

⁷⁶ Sibel Özbudun, *Ayinden Törene*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1997, s. 40.

⁷⁷ L.S.B. Leakey, *İnsanın Ataları*, Çev. Güven Arsebük, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Bsk., Ankara 1988, s. 129-130.

⁷⁸ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayıncılık, 4. Bsk., İstanbul 2011, s. 185.

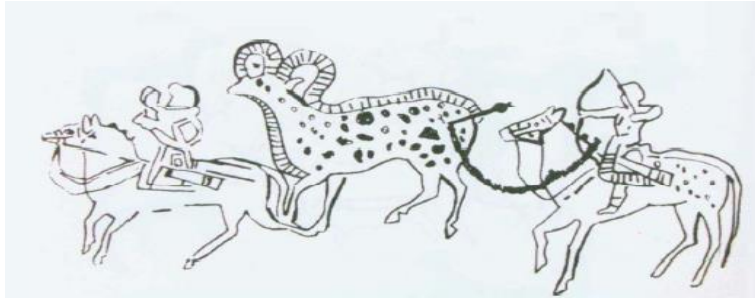
⁷⁹ Jean-Paul Roux, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 99; Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Kömen Yayınları, Konya 2014, s. 188.

geçirmek amacıyla sihirli-büyüsel işlemler doğrultusunda yapıldığını düşündürmüştür⁸⁰.

Resim 1: Khoid Tsenker Mağarasında tasvir edilen hayvanlar⁸¹

Tıpkı Asya bölgesinde olduğu gibi bu çizimlerin Batı Avrupa'da bulunan mağara resimleri ile benzerlik taşıması esasında ilk çağlardan itibaren av büyüünün evrensel nitelik taşıdığını bizlere göstermektedir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta insanların yaşadığı coğrafyadaki yaşam şekillerinin farklılığıdır zira her topluluğun yaşadığı coğrafya itibariyle toplumsal dinamikleri ve kültürleri farklıdır. Kaya resimlerinin av büyüü olarak kullanılmasına dair verilecek bir diğer örnek ise Köktürk döneminden kalma Sulek'te bulunan kaya resmidir. Bu tasvirde ok ile dağ geçişinin vurulması avın yapılmadan önce başarılı geçmesi amacıyla yapılan dini ya da büyü amaçlı resim olarak kabul edilmektedir⁸².

Resim 2: Sulek kaya resminde iki avcının dağ geçişini avlama sahnesi⁸³

Kaynaklarda göğe yapacağı yolculuk için ayin yapan ve bu ayin sırasında kapısı doğuya doğru açılan ve ortasında bir kayın ağacı ile bu ağacın yeşil yapraklarının çadırın ortasında yukarıdaki bacadan dışarıya çıkartılan özel bir çadır ile bu ayini yapan bir Altay büyücüsü geçmektedir⁸⁴. Burada Altay büyücüsü olarak bahsedilen kişi kamdır⁸⁵.

Türklerdeki büyü ve büyücülüğe dair ilk bilgiler İskitlere aittir ve Heredotos'ta bulunmaktadır. İskit ülkesi hakkında bilgi verirken onların büyü, sihir ve fala

⁸⁰ A. P. Okladnikov, "Inner Asia at the dawn of history", Ed. Denis Sinor, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, 1990, s.57; Julian Baldick, *Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri*, Çev. Nevin Şahin, Hil Yayınları, İstanbul 2000, s.14.

⁸¹ Khishigdalai Ulaankhuu-Bat-Erdene Nyandag-Avirmed Erdene-Dalai, "Issues of the Preservation and Conservation of the Petroglyph in the Khoid Tsenkher Cave", *E3S Web of Conferences*, V. 251, EDP Sciences, 2021, s. 2-3.

⁸² Çoruhlu, *Türk Sanatında*, s. 189.

⁸³ Çoruhlu, *Türk Sanatında*, s. 304.

⁸⁴ Uno Harva, *Altay Panteonu Mitleri Ritüeller, İnançlar ve Tanrıçalar*, Çev. Ömer Suveren, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015, s.37.

⁸⁵ Çalışmamızda "şaman" kelimesi yerine Türkçe karşılığı olan "kam" kelimesi kullanılmıştır.

inandıklarından bahseder. İskitlerin söğüt dalından kehanette buldukları, bu dalları bir yığın haline getirerek büyü yaptıkları ve fal bakmak suretiyle de yine kehanette bulduklarını aktarır⁸⁶. Heredotos'un bahsettiği büyücü-falcılar tıpkı diğer Türk boy ve kağanlıklarında gördüğümüz kamlardır. Üstlendikleri görev gereği büyü yapmaları, fal bakmaları ve kehanet yapmaları olağandır. Büyücülüğe dair bir diğer bilgi Yüebanlar dönemindedir. Hiung-nu (Hun)'ların dağılmasından sonra batıya sürüklenen Yüebanlar 448'de To-balara (Tabgaç) haraç ile hokkabazlar getirmişlerdir⁸⁷. Alman Sinolog W. Eberhard'ın Yüebanların To-balara götürdüğünü söylediği hokkabazlar, muhtemeldir ki büyü, sihir gibi doğaüstü güçleri kullanan kam ya da büyücülerdir. Zira hokkabaz olarak nitelendirilenler sihir gibi kuvvetleri kullanıp gözbağı yapan, kişileri etki altına alanlar olmalıdır. Yüebanlara dair bir diğer bilgiyi Fransız Sinolog ve Türkolog Joseph De Guignes verir. Başkırt topraklarına yerleşmiş olan Kuzey Hunlarından bahseden De Guignes, Hunların istedikleri zaman yağmur, dolu, kar yağdırma, şiddetli rüzgârlar çıkarmak suretiyle topraklarını düşman işgalinden koruduklarını ve bu yönleri ile ünlendiklerini aktarır⁸⁸. Guignes'in burada bahsettiği Yada taşıdır. Bu taş ve inançla ilgili aşağıda bilgi verilecektir.

Çinli tarihçiler Hunların sağaltım ve kehanette uzman olduklarını kaydetmişlerdir. Nitekim onlar Hunların "*dokuz göğ'e kurban edilmiş dokuz göğün büyücülerinden*" bahsetmişlerdir. Buradaki büyücü kelimesi ile kamlardan bahsettiklerini söyleyebiliriz⁸⁹. Hunlara dair bir diğer bilgi de Han Hanedanlığı Monografisinde geçmektedir. Monografide geçen bilgi şu şekildedir:

"Wei Lü, bir yıldan fazla bir süredir Hsiung-nu'ların yanında olan Erh-shih [Generaline] fazlaca değer verilmesinden rahatsızlık duymuştu. Bu sırada [Ch'an-yü'nün] annesi Yen-chih hastalanmıştı. Hu'nların (Hsiung-nu) büyücüsü, [Wei] Lü'nün isteği doğrultusunda şöyle demişti: "Eski Ch'an-yü kızarak, Hu'lar (Hsiung-nu) eskiden savaşa çıkmadan önce yaptıkları törenlerde sık sık Erh-shih [Generalini] ele geçirip kurban edeceklerini söylerlerdi, bugün neden bu [sözün] yerine getirilmediğini sormuştu..."⁹⁰"

Türklerde büyücülerin varlığına dair en güzel kanıtlardan birisi hiç şüphesiz ki Çin kaynaklarında geçen bilgilerdir diyebiliriz.

Fransız Türkolog J.P. Roux da Guignes'in eserinden alıntı yaparak Hunların büyücülerine dair dikkate değer bilgiler verir. O, Asya halklarının Hunları büyük büyücüler olarak kabul ettiklerini ve istedikleri vakit yağmurla kar yağdırabildiklerini hatta düşmanlarının kendi topraklarını ele geçirmelerini engellemek için kuvvetli rüzgârlar çıkarabildiklerine inandıklarını aktarır.⁹¹ W. Eberhard ise Hunların büyücülerini olduğundan, bu büyücülerin kötü büyüleri engellemek amacıyla yolların altına sığır ve koyun kemikleri gömdüklerinden, büyü yaparak düşmanlarının elbiselerine

⁸⁶ Heredotos, IV:68, Heredotos, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, 20. Bsk., İstanbul 2021, s. 321.

⁸⁷ Wolfram Eberhard, *Çinin Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Bsk, Ankara 1996, s. 89.

⁸⁸ Joseph De Guignes, *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi*, C.I, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Ötügen Neşriyat, 3. Bsk., İstanbul 2021, s. 366.

⁸⁹ Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 69; Baldick, s. 34.

⁹⁰ Ayşe Onat-Sema Orsoy-Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 41.

⁹¹ Roux, *Kutsal Bitki*, s. 60.

koyduklarından ve Çinlilerin Hun büyücülerini hizmetlerinde kullandıklarından bahseder⁹². Hunlara dair verilen bu bilgiler son derece dikkate şayandır zira bu bilgiler Türklerde büyüün sadece düşmanlarına zarar vermek için yapılmadığının, kötülüklerden kaçınmak için de yapıldığının bir ispatıdır. Ayrıca Çinlilerin Türklerden sadece askeri başarıları için yararlanmadıklarını, büyücülerinin de başarılı olduğu için onlardan yararlandıklarını gösterir. Büyüyü sosyal ve dini hayatta gördüğümüz gibi askeri hayatta da görüyoruz. Nitekim savaş sırasında kamların ordudaki yeri varlıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Düşmanla karşılaşan askerden farklı olarak kamlar özellikle ordunun zor durumda kaldığı zamanlarda doğüstü yetenekleri ile büyücülük yapan kişiler olarak görülmüşlerdir⁹³. Bu konudaki örneğimiz Hunlara aittir:

“MS 90 yılındaki savaşta Hunlar, Çin ordusunun geldiğini duyunca büyü yaptıkları bir koyun ve sığırı Çin ordusunun yoluna ve su kaynaklarına gömmüş, böylece onları büyük bir zayıyata uğratmışlardı. Ayrıca Hun ch’anyüsü (şanyü, kağan) bir elçi ile imparatora at ve kürk sunarak bu hediyelerle ona sık sık büyü yapmışlardı...”⁹⁴

Kaynaktaki kayıttan anlaşıldığı üzere Hunlar hem düşmanlarının sayıca fazla olması üzerine savaş alanında hayvanların kemiklerini kullanarak büyü yapmışlar hem de Çin imparatoruna gönderdikleri hediyelerle yıpratma, zarar verme ve etki altına alma amacıyla büyüü kullanmışlardır⁹⁵. Yine 10. yüzyılda derlenmiş olan Ermeni Movsês' Dasxurançı'nın eserinde Hazarlara bağlı Kafkasya'da yaşayan Hunların zar kullanan rahiplerinden ve büyücülerinden bahsedilmektedir⁹⁶.

Köktürklerin kökenlerine dair rivayetlerde de büyüye ve sihre işaret edilmektedir: *“Hunların kuzeyindeki Suo ülkesinden çıkan Köktürk boylarının içinden en büyüğü A-p’ang-pu’nun on yedi kardeşi vardı. Kardeşlerinin içinden Ni-shih-tou’nun farklı bir havasının olduğu hatta yağmur ve rüzgârı kontrol edebilirdi”⁹⁷.*

Bu bilgi bize sihrisel-büyüsel uygulamaların sadece Türklerde kamlar tarafından kullanılmadığını kağan ya da komutan gibi önemli kişilerinde bu güce sahip olduğunu da göstermektedir⁹⁸. Fakat buradan çıkarılan anlam Türk Kağanlarının büyü/sihir yaptığı anlamı olmamalıdır. Kağanın üstün gücü Gök Tanrı tarafından verilen “kut” kaynaklıdır. Köktürklerdeki büyü uygulamalarına dair en dikkat çeken bir örnek de 568 yılında Doğu Roma topraklarından gelen elçi Zemarkhos’un ateşin etrafında döndürülme hadisesidir. İstemi Yabgu ile görüşürülmeden önce Zemarkhos’un etrafı kamlarca çevrelenmiş ve toplananların ağızlarından bazı cümlelerin dökülmesinin ardından ondan yakılan ateşin üzerinden atlaması istenmiştir. Zemarkhos bunu önce yapmayacağını söylemiş ancak görüşmenin gerçekleşmeyeceğini duyunca ateşin üzerinden atlamıştır⁹⁹. Elçi Zemarkhos’un ateş üzerinden atlatılması tipik bir arındırma işlemini göstermektedir. Ateşin burada elçi Zemarkhos’a karşı büyü olarak

⁹²Eberhard, s. 77.

⁹³ Şamil B. Çan, Cafer Erdal, “Savaşta Orduya Yardım Etme Motifinin Türk Şamanlığındaki Kökeni Üzerine”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C.XIII, S.31, 2020, s. 1058.

⁹⁴ Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya 2012, s.102.

⁹⁵ Çan, Erdal, s. 1061-1062.

⁹⁶ Baldick, s. 42; Movsês Kagankatouaçi, *The History of the Caucasian Albanians*, Çev. Charles J. E Dowsett, Oxford University Press, Londra 1961, s. 155-165.

⁹⁷ Ahmet Taşağıl, *Göktürkler I-II-III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2012, s. 11.

⁹⁸ İbrahim Onay, *Türk Kültüründe Şamanist Hava Büyücülüğü (Şamanlar, Yadacılar ve Yada Taşı)*, Hitabevi Yayınları, Ankara 2020, s. 74.

⁹⁹ Roux, *Eski Dini*, s. 68-69.

kullanılmadığı açıktır. Bu işlemin yapılmasının amacı İstemi Yabgu ve topraklarının bir yabancı tarafından kötülüğe uğratılmamasıdır. Burada her ne kadar açıkça büyü yapılmasa da bir çeşit korunma amacıyla ateşin büyü gibi kullanıldığı da söylenebilir.

Çin kaynaklarında Çinlilerin Uygurlarla müttefik olduktan sonra Tibetlilerle yaptıkları mücadelede Uygurlar tarafından yapılan büyücülük şöyle anlatılmışlardır:

“O gece ay çok parlaktı ve her yeri aydınlatıyordu. Bu saldırı için iyi bir ortam değildi. Biraz daha karanlık olması daha avantajlı olacaktı. Bunun için Uygurlar kamı çağırdılar. Ondan kar ve rüzgâr getirmesini istediler. Bir süre sonra aniden çok şiddetli bir kar başladı. Sabaha karşı hava aydınlanırken savaş başladı. Uygurlar ve Çinliler gördükleri manzara karşısında çok şaşırıldılar; Tibetliler soğuktan donmak üzereydi, ok ve yaylarını tutamaz hale gelmiş, soğuktan korunmak için keçelere, halılara sarmalanmışlardı. Buna rağmen saldırı başladı ve kısa bir süre sonra 100.000 Tibetlinin cesedi bütün bozkırı kaplamıştı...”¹⁰⁰.

Savaşın seyrinin değişmesi için özellikle yapılan uygulama kamın çağırılarak büyü yapılmasının istenmesidir. Burada yapılan büyü sadece doğaya hükmetme amacıyla değil olayların seyrini değiştirmek amacıyla da yapılmıştır. Zaten bu durum büyüün özünde vardır.

Avarlara gelince, onların doğaüstü siyasetleri ile ün kazandıkları bilinmektedir. Avarların 568 yılında Franklara karşı mücadelelerinde kullandıkları bir diğer savaş stratejisinin büyü olduğu bilim dünyasında genel kabul görmüştür. Avarlar bu büyü ile Franklara karşı oldukça büyük bir zafer kazanmışlardır¹⁰¹. Sirmium’un işgali sırasında Doğu Roma ile elçilik münasebeti kurmuşlar, Avar Kağanı Doğu Roma’da tutulan Bookolabras¹⁰² adındaki kamın kendisine iadesini talep etmesini istemiştir. Bu iade sürecini de anlatan kaynaklar Bookolabras’ın Roma’da sınır güvenliğinden sorumlu askerler tarafından yakalandığından, askerlerin Bookolabras’a inandığından ya da büyük ihtimalle onun büyülerinden korktuğundan bahsetmişlerdir¹⁰³.

Bulgarların “boilades” adını verdikleri hanedan soyunu temsil edenlerle birlikte “koloburs” adını verdikleri kişilerin de kamlar gibi büyücülük için savaş esnasında orduya eşlik ettikleri bilinmektedir. “Koloburs”ların ordu içindeki görevleri doğadaki mistik kuvvetleri istekleri doğrultusunda kullanmak ve düşmanın önüne engeller çıkarmak suretiyle savaşta başarıya katkıda bulunmaktı. Bununla birlikte Bulgarların “koloburs” adını verdikleri kişilerle Türklerin şifacı olarak da gördükleri “kam”lar arasında bir ayırım da bulunmaktadır. Şöyle ki: Koloburslar savaş öncesi falcılık ve büyücülükle ilgilenmelerinin yanı sıra savaş için en uygun gün ve zamanı seçiyorlardı¹⁰⁴. Bu uygulamalara dair bilgiyi Bulgarların Hristiyanlaşması sürecinde Bulgar Kağanı Boris’in Papa I. Nikolay’a gönderdiği mektuptan öğreniyoruz¹⁰⁵. Bulgarlardaki büyücülüğe dair bir diğer bilgi ise Bizans tahtını ele geçirmeye çalışan

¹⁰⁰ Tilla Deniz Baykuzu, “T’ang Hanedanlığının Büyük Türk Generali Pu-Ku Huai-En” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.LIV, S.1, 2014, s. 398.

¹⁰¹ Walter Pohl, *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe 567-822*, Cornell University Press, New York 2018, s. 47-48.

¹⁰² Avarların Baş kâhin- Baş Kamlarındandır. Florin Curta, “A social history of the Avars: Historical and archaeological perspectives, *History Compass*, V.XIX, I.12, 2021, s. 2.

¹⁰³ Pohl, s. 95.

¹⁰⁴ Tsvetelin Stepanov, *The Bulgars Steppe Empire in the Early Middle Ages: The Problem of the Others* Brill 2010, s. 111-112.

¹⁰⁵ Tamás Nótári, “Some Remarks on the Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum”, *Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies*, V.IV, I. 1, 2015, s. 57.

Vitalianus'un ordusunda yer alan Bulgarlara aittir. Odys (günümüzde Varna) civarında yaşanan çarpışma sırasında Hun büyücülerinin ortaya çıkarak gökyüzünü yoğun bir sisle kapladıkları söylenmektedir¹⁰⁶. Bulgarların düşmanlarını hezimete uğrattıkları söylenen bu büyü Türklere özgü bir büyücülük uygulaması olarak kabul edilebilir. Macar tarihçi Tarihçi I. Zimonyi'nin verdiği bilgilere göre 518 yılında meydana gelen Bulgar-Doğu Roma karşılaşmasında Bulgarlar Doğu Roma askerlerini büyü yaparak ve büyülü şarkılar söyleyerek yenmişlerdir¹⁰⁷.

İslamiyet öncesi Türklerdeki büyü anlayışına bir diğer örneğimiz Hazarlara aittir. Hazar Kağanı Yusuf'un Endülüs'e yazdığı mektupta Hazar Kağan'ı Bulan'ın büyücülere ve putperestleri yanından kovduğundan bahsetmiştir. Burada büyücü olarak bahsedilenler büyük bir ihtimalle Hazar kamları olmalıdır¹⁰⁸. Yine 653 yılında Hazarlarla Müslümanlar arasında gerçekleşen çarpışmada Araplar mağlup edilmiş, komutanları Abdurrahman öldürülmüştür. Arap komutanının cesedini ele geçiren Hazarlar cesedi muhafaza etmişlerdir. Bu bilgiyi veren Arap tarihçi Taberi'dir ve ona göre Belencer'de öldürülen Arap komutanı Abdurrahman'ın cesedini muhafaza etmelerinin sebebi hava büyücülüğü yapmak için cesedi bir araç olarak kullanmak istemeleridir. Düşman bedenindeki kuvvet vesilesi ile düşmana karşı zafer kazanacaklarına, yağmur yağdırmak suretiyle de kuraklığı gidereceklerine inanmalarındır.¹⁰⁹ Hazarların bu davranışlarının temelinde anlam yükledikleri şeylerden medet umma anlayışı ile hareket etmeleri yer almaktadır.

İlkçağlardan günümüze kadar geçen dönemde felaket ve hastalık gibi kötü olaylar Tanrı ya da Tanrı'nın emri altında bulunan kötü ruhlardan gelen bir ceza olarak düşünülmüştür. Aynı şekilde Türkler de felaket ya da hastalıkları anlamlandırma, onlara karşı bir çözüm yolları arama girişiminde bulunmuşlardır. Nitekim başlarına gelen olumsuz durumların yer altında yaşadığına inandıkları kötü ruhlardan geldiğini düşündükleri gibi bazı durumlarda da Tanrı tarafından verilen "kut"un kaybedilmesinin etkili olduğuna inanmışlardır. Hem başlarına gelen felaket ve kötülüklerden kurtulmak hem de ilerleyen dönemlerde başlarına gelebilecek kötü olaylara karşı korunmak amacıyla bir takım doğaüstü güçlere başvurmuşlardır. Olumsuz olarak gördükleri olaylara karşı korunmaya çalışırken bazen kişisel tecrübelerinden bazen de kam adını verdikleri hekim, büyücü, din adamı olarak kabul ettikleri kişilerden yardım almışlardır¹¹⁰. Yardım aldıkları hatta yetkin, seçkin kabul ettikleri bu kişiler yaşadıkları dünya ile kötülüklerin geldiğini düşündükleri dünya arasında "rastlantı olmaksızın" kendi talepleri doğrultusunda ilişki kurmuşlardır¹¹¹. Ayrıca kamlar hastalıkların tedavi edilmesi, savaşlarda galibiyet kazanma, gelecekte olabilecek olaylardan haberdar olma, kişinin yaşamı ve düşüncelerine müdahale etme gibi durumlarda büyü/sihir gücünden faydalanmışlardır. Türk kültürünün ilk dönemlerinden itibaren kam din adamı

¹⁰⁶ Onay, s. 54.

¹⁰⁷ Istvan Zimonyi, "Bulgarlar ve Ogurlar", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2004, s. 608.

¹⁰⁸ Peter B. Golden, "The Conversion of the Khazars to Judaism", *The World of the Khazars: New Perspectives. Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium*, Ed. Golden, Peter- Ben-Shammai- Haggai- Róna-Tas, András Brill, 2007, s. 132.

¹⁰⁹ Onay, s. 59-60.

¹¹⁰ Kübra Yıldız Altın, "Hastalık Adları Bağlamında Kötü Ruhların Dönüşümü Türkistan'dan Anadolu'ya", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. XIX, S.1, Yaz 2019, s. 160-161.

¹¹¹ Michel Perrin, *Şamanizm*, Çev. Bülent Arıbaş. İletişim Yayınları, 2. Bsk., İstanbul 2003, s. 14.

olarak görülmesinin yanı sıra sihirbaz büyücü/falcı olarak da kabul edilmiştir¹¹². Teleütlerde genellikle ruh bedenden ayrıldığı için insanların hasta olduğu düşünülmüştür. Bu sebeple şifalanmak için yararlandıkları kişiler büyücüler olmuştur¹¹³. Teleütler “Tula” adıyla andıkları ufak, yuvarlak ve solgun olarak düşündükleri bu ruhun yakalanması için kama gitmişler ve onun yaptığı büyü sayesinde onun yakalanacağına inanmışlardır¹¹⁴.

Türklerde büyüsel/sihirsel niteliğine inanılan “kutlu taş” olarak adlandırılan yada taşı¹¹⁵ büyüsel nitelikteki uygulamalarda kullanılmıştır. Cüveynî'nin verdiği bilgilere göre “Uygurların putperest (?)¹¹⁶ oluşunun sebebi şudur: O sırada onlar, büyü sanatını öğrenmişlerdi. Bununla uğraşanlara da “kaman” diyorlardı”¹¹⁷. Yada taşı ile yapılan büyüyle dair örnekler daha geç dönemdedir. Dokuz Oğuzlar (Uygurlar)'ın yada taşına sahip olmaları şöyle aktarılmıştır:

“Türk ülkelerinin mucizelerinden biri sahip oldukları bazı taşlar sayesinde diledikleri zaman, onların yağmur, kar, soğuk vb. şeyleri getirebilmeleridir. Bu taşların varlığı ve yetenekleri Türkler tarafından oldukça iyi bilinir ve yaygındır, hiçbir Türk bunu inkâr etmez. Bu taşlar, özellikle Tokuzoğuz Hakanının sahipliğinde bulunur. Diğer hükümdarlar bu taşta sahip değildirler”¹¹⁸.

Bu ifadelerde yada taşı ile doğaya hükmetme imkanına sahip olmanın önemli olduğu vurgulanmakla birlikte dikkat çeken bir diğer durum da bu taşta sadece Dokuz Oğuz Kağanının sahip olduğudur. Yada taşının büyüsel uygulamalarda kullanılmasının yanında tek bir kişide olması da bu taşın ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

İslamiyet öncesi Türklerde büyüün varlığını zihin dünyalarının ve kültürel kodlarının yansımaları olarak kabul ettiğimiz destan ve efsanelerinde de görüyoruz. Altay destanlarından Ölöştöy destanında Kubakayçı adlı bir kam, kahraman Ölöştöy'ü bulmak için yeraltından yeryüzüne çıkar. Yeryüzüne çıktığında kahramanı ararken doğadaki farklılıklardan ürkererek büyü ile yeniden yeraltına iner¹¹⁹. Yine aynı destanda Erlik'in tükürerek büyü yaptığı ve kahraman olan Erkin Koo'yu etki altına alarak güçsüz kılmaya çalıştığı görülür. İlaveten kahraman Erkin Koo'nun eşi Caraa Çeçen'i de büyü ile etki altına alarak eşini öldürmesini sağlar¹²⁰. Şor destanlarından olan Katırga Pergen destanında da tükürmek suretiyle büyü yapıldığı görülür. Katırga Pergen yeraltında ve yeryüzünde doğmuş iki oğlunun yüzüne tükürmek suretiyle yaptığı büyü neticesinde oğullarını kendisine benzetir¹²¹.

Altay destanlarından olan Cangar destanında Erlik kahramanlarla savaşırken, bu savaşın içine kendisinin hâkim olduğu kamlarla büyücülerini de dâhil eder. Yine bu

¹¹² Halil Can Akgün, “Coğrafyadan Mitolojiye: Kaya Resimleri”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.2, 2019, s. 158.

¹¹³ Harva, s. 221.

¹¹⁴ Harva, s. 226.

¹¹⁵ Yada taşından büyü yapanlara “yadacı” denmiştir.

¹¹⁶ Türklerin dini inançları ile ilgili bilgi veren kaynaklardan bazıları Türkleri yanlış olarak putperest kaydetmişlerdir. Bilindiği üzere Türkler Gök-Tanrı dinini yaşamışlardır.

¹¹⁷ Onay, s. 140.

¹¹⁸ İbrahim Onay tarafından yapılan çalışmada hava büyücülüğü ve Yada taşıyla yapılan büyücülüğe dair ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Bkz.: Onay, s.137.

¹¹⁹ Yaprak Pelin Uluşık, *Türk Destanlarında Yeraltı Dünyası (Sibirya Sahası)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 82.

¹²⁰ Uluşık, s. 91.

¹²¹ Uluşık, s. 116.

destanda Erik'in yaptığı büyü, kahraman olan Cangar'ın dilinden şu sözlerle dökülür: "Açgözlü Erlik"ten yardım, merhamet dilemedim. O da bu yüzden bana kinlenip evimi, yurdumu dağıtarak ak malımı sürüp halkımı esir alıp eziyet etti. Tek kız kardeşimi kara büyüyle bağlayıp, yeraltına indirip işkence etti..."¹²². Ayrıca bu destanda kamlar mancak (manyak?) ile tarmaçlı olarak adlandırılan büyücüler de kara giyimli tasvir edilir¹²³.

Şor destanlarından Kağan Arğo Ablalı Kağan Mergen destanında da büyüye dair izler görülmektedir. Yeraltı dişi ruhlarından olan Şebeldey yeryüzüne çıkarak kahraman Kağan Mergen ile evlenmek ister ve bu teklifi reddedilir. Bunun üzerine Şebeldey büyü yaparak Kağan Mergen'i etki altına alır, yeraltına indirerek onunla evlenir¹²⁴.

Tuva destanlarından Boktu Kiriş, Bora Şeeley destanında ise büyüün kullanılması farklı bir tema üzerinden verilir. Üç kız kardeşin anne ve babalarını Kara Magıs'ın (tepegöz) yediğini öğrenmeleri üzerine ondan kaçmalarıyla destan başlar. Kardeşler Kara Mangıs'tan kaçarlar ve ulu ağaç altında üç erkek kardeşle karşılaşılır. Bu kardeşlerin topraklarına giderek onlarla evlenirler. Küçük kız kardeşin hamile olmasını çekemeyen diğer kız kardeşler, eşleri avdayken ona kötü bir plan hazırlarlar. Doğum zamanı gelen küçük kardeşin gözlerini kapatırlar ve doğan kız ve erkek iki çocuğu denize atıp yerine iki köpek yavrusu koyarlar. Avdan dönen eşi çocuklar yerine doğan köpekleri görünce sinirlenir ve topraklarını terk eder. Giderken eşinin gözünü kuzguna, kolunu tilkiye, bacağına börüye yedirir ve o halde yaşlı bir kadının yanına bırakır. Yaşlı kadın deniz kenarında bir kız ile bir erkek çocuğu görür ve bunları küçük kıza anlatır. Çocuklara olanları anlamak için yaşlı kadın küçük kıza bitkilerle üç gün üç gece yıkar ve yapılan bu büyü ile ablalarının kendisine yaptıklarını görür. Bir zaman sonra erkek oğul avlanmaya gider, yaşlı kadından aldığı büyüyle oklarla önceden vurmadığı sığırı vurur. Bu erkek oğul annesine ne olduğunu sorar. Eski haline nasıl dönebileceğini sorar. Oğlan büyü ile vücudunun eksik kısımlarını vücuduna yerleştirir¹²⁵. Burada büyüün zarar verici etkisinin yanı sıra şifalandırıcı etkisine vurgu yapılmıştır.

Kırgız Türklerinin destanlarından olan Ak Möör destanında Ak Möör adlı güzel ve genç kıza dedesi yaşında bir adam talip olur. Genç kızın babası Adıl, kızını bu evliliğe ikna etmek için Ancıyan'dan büyücü bir hoca getirir. Bu hoca genç kızın düşüncesini değiştirmek amacıyla bir şerbet hazırlar. Bu şerbeti içen Möör, evlenmeyi kabul eder¹²⁶. Yine Kırgız Türklerinin destanlarından Cangıl Mirza destanında da büyüün savaşta kullanıldığını görüyoruz. Cangıl ile savaşa girmeden önce Tülkü Bey bir ocak hazırlatarak kısıraklardan birinin kurban edilerek afsun yapılmasını ister. Bu afsunla amacı askerlerini korumaktır. Destanın ilerleyen bölümlerinde ise büyüün daha farklı bir amaç için kullanıldığı görülür. Erke yenge kocası Şırdakbek'in Cangıl'a gönlünü kaptırdığını düşünür ve kocasının Cangıl'a karşı gönlünün soğuması için bir mollaya gider. Saç ve tırnakla bir büyü hazırlamasını ister¹²⁷. Bu destanda görülen büyüde çeşitlilik vardır. Savaştan önce yapılan büyüde

¹²² Uluşık, s. 92.

¹²³ Uluşık, s. 82.

¹²⁴ Uluşık, s. 85.

¹²⁵ Uluşık, s. 270-273.

¹²⁶ Şule Gümüş, "Türk Kültüründe Sihir/Büyü ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, C.L, s. 4.

¹²⁷ Gümüş, s. 4.

korunma amacı varken, saç ve tırnakla hazırlanan diğer büyüde kişiyi etki altına alarak olayları değiştirme maksadıyla yapılan büyü vardır.

Bu arada sözlü kültürün daha baskın olduğu Türk destan ve efsanelerinde büyüün yansımalarının daha çok kahramanlar üzerinden olduğunu da görüyoruz. Kahramanların değiştirilemez olarak düşünülen olayları değiştirme, insanları etki altına alma gibi durumlarda büyü kullandıkları görülmektedir.

Büyü Türk sanatına da yansımıştır. Kartalın hızla göğün en yükseklerine çıkabilme özelliği ona semavî bir anlam yüklenmesine neden olmuş, Gök-Tanrı dini etrafında şekillenerek Türk mitolojisinde kendine geniş bir yer bulmuş ve millî bir kutsal haline gelmiştir¹²⁸. Örneğin Türk kağanlık sisteminde hâkimiyet sembolü olarak görülen çift başlı kartalın yapılış sebebi, kartalın büyüsel fonksiyonlarının iki katına çıkmasının istenmesinden kaynaklanmıştır¹²⁹. Büyünün Türk sanatındaki bir diğer örneği ise Nagyszentmiklos hazinesine ait 7 numaralı sürahi üzerindeki kartal motifinde bulunan kabartma noktalar ya da hilal şekillerinden oluşan beneklerdir. Bu beneklerin büyüsel bir nitelik taşıdığı düşünülmektedir çünkü Türk sanatında at gibi hayvanların beneklerle kaplanmış olarak tasviri yaygındır ve bu tasvirin üzerinde yer alan beneklerin uğurlu, büyü ve tılsımlı olduğu düşünülür¹³⁰. Aynı şekilde Pazırık kurganında bulunan aynaların da büyü anımlar taşıdığı bilinmektedir¹³¹. Zira kamların ritüelleri sırasında kullandıkları en önemli öğelerden birisi aynalardır. Kamlar bu aynaları bazen büyü için bazen de kehanet için kullanmışlardır.

Resim 3: Nagyszentmiklos hazinesi 7 numaralı sürahi üzerindeki kartal figürü¹³²

Resim 4: Pazırık Kurganında bulunan ayna¹³³

¹²⁸ Fatma Aysel Dıngıl Iğın, “Asya Hunlarından Avrupa Hunlarına Kartal”, *Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihi Araştırmalarına Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı*, Ed. Erman Şan, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2017, s. 389.

¹²⁹ Çoruhlu, *Türk Sanatında*, s. 59.

¹³⁰ Çoruhlu, *Türk Sanatında*, s. 131.

¹³¹ Sergei I. Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia the Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, University of California Press 1970, s. 116.

¹³² Bálint Csanád, *A Nagyszentmiklósi Kincs*, Kossuth Kiadó 2016, s. 16.

Sonuç

Tarihin başladığı devirlerden günümüze varlığını bildiğimiz büyüün zaman zaman düşmana karşı üstünlük kurma, kötülüklerden korunma, kâinata hâkim olma gibi amaçlarla kullanıldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra insanlar korku, çaresizlik, gelecekte haber alma, olaylara yön verme gibi ortak içgüdüsel davranışları neticesinde de büyüü değişik şekillerde kullanmışlardır. Büyü evrensel bir nitelik taşısa da Türkler için elbette ki farklı anlamlar ifade etmiştir. Zira Türklerin doğayı anlamlandırması, düşünüş ve yaşayış şekilleri her toplumda olduğu gibi kendilerine has bir özellik taşımıştır. Nitekim İslamiyet öncesi Türklerde büyü yeri geldiğinde korunma, kaçınma, üstünlük kurma, hastalıkların sağaltılması amaçlı; yeri geldiğinde ise olaylara etki etme ya da olayları kendi istekleri doğrultusunda dönüştürme amaçlı kullanılmıştır. Kaynakların verdiği bilgiler ışığında Türk boyları ve kağanlıkları sosyal yaşamlarında ve savaşlarda hayvan kemikleri ya da uzuvlarından, yada taşı gibi çeşitli nesnelere yararlanarak büyüsel uygulamalara başvurmuşlardır. Büyüsel uygulamalarda kullandıkları nesnelere dışında özellikle faydalandıkları ve rehber niteliğinde gördükleri kişiler kamlar olmuştur. Yine İslamiyet öncesi Türklerin mağaralara yaptıkları tasvirlerde ve arkeolojik buluntulardaki nesnelere varlığı anlaşılan büyü, destanlarda ise kahramanlarla öne çıkmıştır.

Kaynakça

- Akgün, Halil Can, “Coğrafyadan Mitolojiye: Kaya Resimleri”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.2, 2019, s. 151-164.
- Altın, Kübra Yıldız, “Hastalık Adları Bağlamında Kötü Ruhların Dönüşümü Türkistan’dan Anadolu’ya”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.XIX, S.1, Yaz 2019, s.159-180.
- Aydın, Ceyda Burçin, *14-18 Yaş Arası Gençlerde Büyü, Sihir, Nazar vb. Tutumlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Baldick, Julian, *Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri*, Çev: Nevin Şahin, Hil Yayınları, İstanbul 2000.
- Baykuzu, Tilla Deniz, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya 2012.
- _____, “T’ang Hanedanlığının Büyük Türk Generali Pu-Ku Huai-En” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.LIV, S.1, 2014, s.377-400.
- Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 1968.
- Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish*, At The Clarendon Press, Oxford 1972.
- Csanád, Bálint, *A Nagyszentmiklósi Kincs*, Kossuth Kiadó 2016.

¹³³ Yaroslav V. Vassilkov, Pre-Mauryan “Rattle- Mirros” with Artistic Desings from Scythian Burial Mounds of the Altai Region in the Light of Sanskrit Sources, *Electronic Journal of Vedic Studies*, V.XVII, S.3, s. 1.

- Curta, Florin, “A social history of the Avars: Historical and archaeological perspectives, *History Compass*, V.XIX, I.12, 2021, s.1-19.
- Çan, Şamil-B, Erdal Cafer, “Savaşta Orduya Yardım Etme Motifinin Türk Şamanlığındaki Kökeni Üzerine”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C.XIII, S.31, 2020, s.1056-1072.
- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayıncılık, Dördüncü Bsk., İstanbul 2011.
- _____, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Kömen Yayınları, Konya 2014.
- Dıngıl Ilgın, Fatma Aysel, “Asya Hunlarından Avrupa Hunlarına Kartal”, *Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihi Araştırmalarına Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu’na 75. Yaş Armağanı*, Ed. Erman Şan, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2017, s.389-400.
- Eberhard, Wolfram, *Çinin Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Bsk, Ankara 1996.
- Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003.
- Golden, Peter B., “The Conversion of the Khazars to Judaism”, *The World of the Khazars: New Perspectives. Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium*, Ed. Golden, Peter; Ben-Shammai, Haggai; Róna-Tas, András Brill, 2007.
- Grönbech, K., *Kuman Lehçesi Sözlüğü (Codex Cumanicus’un Türkçe Sözlük Dizini)*, Çev. Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Guignes, Joseph De, *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi*, C.I, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Ötüken Neşriyat, 3. Bsk., İstanbul 2021.
- Gümüş, Şule, “Türk Kültüründe Sihir/Büyü ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, C.L, s.1-20.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 3. Bsk., İstanbul 2000.
- Harva Uno, *Altay Panteonu Mitleri Ritüeller, İnançlar ve Tanrıçalar*, Çev. Ömer Suveren, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015.
- Heredotos, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, 20. Bsk., İstanbul 2021.
- Kagankatouaçi, Movsês, *The History of the Caucasian Albanians*, Çev. Charles J. E Dowsett, Oxford University Press, Londra 1961.
- Kandemir, Fatih “Halk inançlarının Psiko-Sosyal Nedenleri ve Türkiye’deki Halk İnanışlarının Tarihi Temelleri”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.IX, S.1, 2016, s. 97-114.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk (Dizin)*, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Birleştirilmiş Birinci Baskı, Ankara 2013.
- Leakey, L.S. B, *İnsanın Ataları*, Çev. Güven Arsebük, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Bsk., Ankara 1988.

- Malinowski, Bronislaw, *Büyü, Bilim ve Din*, Çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1990.
- Mauss, Marcel, *Sosyoloji ve Antropoloji*, Çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2011.
- Naskali Emine Gürsoy, Muvaffak Duranlı, *Altayca- Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1999.
- Nótári, Tamás, “Some Remarks on the Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum”, *Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies*, V.IV, I. 1, 2015, s. 47-63.
- Okladnikov P., “Inner Asia at the dawn of history”, Ed. Denis Sinor, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, 1990.
- Onat Ayşe, Orsoy Sema-Ercilasun Konuralp, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.
- Onay, İbrahim, *Türk Kültüründe Şamanist Hava Büyücülüğü (Şamanlar, Yadacılar ve Yada Taşı)*, Hitabevi Yayınları, Ankara 2020.
- Örnek, Sedat Veyis, “İlkelerde Dinsel Temel Kavramlara Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt XX, Sayı 3-4, 1962, s. 255- 261.
- _____, *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınevi, 2 Bsk., İstanbul 1988.
- _____, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1966.
- Özbudun, Sibel, *Ayinden Törene*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1997.
- Perrin, Michel, *Şamanizm*, Çev. Bülent Arıbaş. İletişim Yayınları, 2. Bsk., İstanbul 2003.
- Pohl, Walter, *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe 567-822*, Cornell University Press, New York 2018.
- Roux Jean- Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev.: Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- _____, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- Sharpe Eric J., *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, Çev. Ahmet Güç, Arasta Yayınları, Bursa 2000.
- Stepanov, Tsvetelin, *The Bulgars Steppe Empire in the Early Middle Ages: The Problem of the Others*, Brill 2010.
- Tambiah S. J., *Büyü, Bilim, Din ve Akılcılığın Kapsamı*, Çev. U. Can Akın, Ankara 2002.
- Tanyu, Hikmet, “Totem Totemizm ve Tabu Üzerine Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXVI, S.1, s.155-172.
- _____, “Büyü”, *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 501-506.

- Taşığıl, Ahmet, *Göktürkler I-II-III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2012.
- Uçar, Erdem, “Uygurca Yilvi ve Türevleri Üzerine”, *Journal of Academic Studies*, S.55, 2012, s.121-130.
- Ulaankhuu, Khishigdalai, Nyandag, Bat-Erdene, Erdene-Dalai, Avirmed, “Issues of the Preservation and Conservation of the Petroglyph in the Khoid Tsenkher Cave”, *E3S Web of Conferences*, V. 251, EDP Sciences, 2021, s.1-4.
- Uluişik, Yaprak Pelin, *Türk Destanlarında Yeraltı Dünyası (Sibirya Sahası)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Vasiliev, Yuriy, *Türkçe- Sahaca (Yakutça) Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- Vassilkov, Yaroslav V., Pre-Mauryan “Rattle- Mirros” with Artistic Desings from Scythian Burial Mounds of the Altai Region in the Light of Sanskrit Sources, *Electronic Journal of Vedic Studies*, V.XVII, S.3, s.1-25.
- Wilkens, Jens, “Magic, Sorcery and Related Terms in Early Turkic”, *Historical Linguistics and Philology of Central Asia*, Brill 2021, p. 201-226.
- Yener, M. Levent, “Çuvaşça “İOM/Yum”-Ortak Türkçe “Yum” Sözcüğü Üzerine” *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.10, 2012, s. 189-210.
- Yeşilmen Halit, “Sosyal Antropolojideki Büyü Olgusuna Sihir Kavramı Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım”, *Bilimname*, XXXVIII, S.38, 2019, s. 325-354.
- Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınevi, 2. Bsk., İstanbul 2008.
- Zeren Münevver, Ebru, “Eski Türkçe böğü/büğü ve bokuk/bokug/bükük/bukug Sözcüklerinin Kullanımı ve Anlamları Hakkında”, *SUTAD*, S.44, Güz 2018, s. 77-91.
- Zimonyi, Istvan, “Bulgarlar ve Ogurlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2004, s. 606-616.